

TÜRK HUKUKUNDA DİSPEÇİN HAZIRLANMASI VE UYGULANMASI

Ar.Gör. M. Deniz GÜNER*

Giriş

Müşterek avarya¹, deniz ticareti hukukunun çok eski bir kurumudur ve deniz taşımalarına has bir kavramdır. Böyle bir kavramın ortaya çıkmasına deniz taşımalarının özellikleri sebep olmuştur. Deniz taşımacılığında yolculuğun güvenliğini tehdit eden bir tehlikeyi önlemeye yönelik makul tedbirler olarak gemi ve yükten birine veya her ikisine bir zarar gelmesi veya bu sebeple bir masraf yapılması olağanüstü bir kayba sebep olmakta ve bu durum müşterek avarya olarak adlandırılmaktadır. Zarar gören, doğan kaybın bütün ilgililerden, tedbirden beklenen menfaat ölçüsünde müştereken tazminini istemekte ve bu çeşit taleplere, yangın, karaya oturma, yardım vs. gibi talepler sonucu uygulamada sıkça rastlanmaktadır.

Müşterek avarya sayılacak bir durumun gerçekleşmesi halinde kime ne kadar zarar geldiği, kimin ne kadar masraf yaptığı ve bu tehlikeden neler kaldığı tespit edilerek zarar ve masraflara kimin ne oranda katılacağı belirlenir. Müşterek avarya hesaplaşmasını tespit eden bu belge veya rapora *dispeç*² adı verilir ve *dispeççi*³ adı verilen kişiler tarafından hazırlanır. Dispeççinin hukuki statüsü ve hazırladığı raporun hukuki etkisi açısından hukuk sistemlerinde farklılıklar mevcuttur.

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Deniz Hukuku Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 İngilizce, General Average; Almanca Großen Haverei; Fransızca, Avarié Commune.

2 İngilizce, Adjustment; Almanca, Dispatch; Fransızca, Dispatch.

3 İngilizce Average Adjuster, Almanca ve Fransızca Dispatcheur.

Bu çalışmada, dispeç raporlarının Türk hukukunda nasıl hazırlandığı ve uygulandığı incelenecektir. Dispeç raporlarına geçmeden önce müşterek avarya ve tarihçesi hakkında kısaca bilgi verilecek, müşterek avaryaya uygulanacak hukuk ile dispeçin yapılacağı yerin nasıl tespit edileceği açıklanacaktır.

A. Tarihi Gelişim, Müşterek Avaryanın Hukuki Dayanağı, Tarihi ve Müşterek Avaryaya Uygulanacak Hukuk

I. Tarihi Gelişim

Müşterek avarya⁴ bugün modern kanunların çoğu tarafından düzenlenmiş olup hukuki metin halinde ilk kez "de lege rhodia de jactu" adı altında Justinianus'un 533 tarihli Digesta'sında (XVI.kitap II.kısım) görülmüştür. Bu metinde yer alan prensip "*omnium contributione sarciatur quod pro omnibus datum est*" yani "*herkesin iştirakiyle herkes için elden çıkan iade edilir*" şeklindedir. İade konusu için de, kaptanın iradesiyle bütün menfaatleri tehlikeden korumayı amaçlayan zararlar dikkate alınmaktadır. Hakkaniyet fikri bu kanunun Roma hukuk kaynakları içinde yer alışının sebebini teşkil eder gibi görünmektedir.

Ortaçağda, Rodos Kanunları adı altında VIII. asırda düzenlenmiş fakat ilk çağın Rodos kanunlarıyla hiçbir ilgisi bulunmayan bir metnin Akdeniz limanlarında etkili olduğu görülmüştür. Ancak bu metin sadece "karşılıklı (mütüel) sigorta"⁵ prensibine dayanmakta ve müşterek avaryadan söz etmemektedir. Müşterek avaryanın bu konudan ayrılması IX. asırdan sonra olmuştur. Daha sonraki metinler İtalyan Deniz Cumhuriyetine ait çeşitli kanunnamelerdir. Piza'nın "Constitutum

⁴ Tarihçe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lawndes&Rudolf, British Shipping Laws, General Average, London 1964, sf.3 vd.; Tekil, Fahiman, Türk Hukukunda Müşterek Avarya, İstanbul 1965, sf.21

⁵ Birden fazla kişinin birleşerek içlerinden birinin maruz kalacağı tehlikeden (rizikodan) doğan zararları tazmin etmelerine "*karşılıklı sigorta*" denir. Kender, Rayegân, Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku (Sigorta Hukuku), İstanbul, 2001.

usus"u, Venedik'in "Statuta et ordinamenta super navibus" u ve nihayet Cenova, Ancome ve Amalfi Kanunları. Nitekim gerek bu metinlerde gerek Kuzey Avrupa'da hakim olan "Hogeste Vatter Rech Tho Wisby" de müşterek avaryaya ait hükümler görülmektedir. XI ve XII inci asırlara ait bir diğer metin de Oleran adası deniz mahkemesi jürisprüdansını teşkil eden "Roles d'Oléron"dur. Bu kuralların İngiliz hukukunda, eski Flandres, Amsterdam, Cenova ve hatta Fransız Ticaret Kanununun çeşitli kısımları üzerinde önemli etkileri olmuştur. Ancak müşterek avaryaya hükümlerinin daha geniş yer aldığı metinler, Consulat de la mer (XIV asır), Guidon de la mer (1556-1584) ve Ordonnance sur la Marine (1681)dir.

II. Milletlerarası Çalışmalar

Gemi işletme ve inşa tekniğinin büyük ölçüde gelişmesi, deniz ticaretinin ve özellikle milletlerarası deniz taşımasının büyük önem kazanmasına sebep olunca sigorta kurumu da milletlerarası planda geniş uygulama alanı bulmuştur. Bunun sonucunda da doğal olarak deniz hukukunun milletlerarası planda birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu husustaki çalışmaların en kapsamlısı ve en başarılısı müşterek avaryadadır. Bir asırlık bir çalışma sonucunda derlenmiş York-Antwerp kaideleri uygulamada o kadar benimsenmiştir ki milletlerarası bir konvansiyon şekline gelmesi bile gerekmemiştir. Çünkü aynı sonuç serbest iradeyle mükemmel şekilde gerçekleşmiştir. Bu kurallar, ne kadar özenle hazırlanmış olursa olsun zamanın akışı içinde yetersiz kaldığı için eleştirilmiş ve sürekli tadili gerekmiştir.

1860 yılında *National Association for the Promotion of Social Science*⁶ tarafından yapılan teklif üzerine aynı yılın eylül ayında Glasgow'da toplanan konferans, uygulamada en tartışmalı olan halleri dikkate alan on bir kural hazırlayarak komisyonu altı ay içinde *Milletlerarası Müşterek Avaryaya Kanun Projesi* hazırlamakla görevlendirmiştir. Kaleme alınması iki yıl süren bu kanun projesi, 1862 Londra ve 1864 York konferanslarında

⁶ Sosyal Bilimleri Geliştirme Derneği.

büyük tartışmalara rağmen hazırlanamamıştır. *National Association*'un bu çalışması 1873'te kurulan bir diğer kurum "*The Association for the Reform and Codification of the Law of Nations*"⁷ tarafından 1875 La Haye, 1876 Bremen ve 1877 Antwerp konferanslarında da ele alınmış fakat yine bir kodifikasyon sağlanamayınca genel bir tarif verilip önceki kurallar düzeltilmiş, sayıları on ikiye çıkarılmış ve böylece kurallar York-Antwerp Kuralları adını almıştır.

International Law Association'un ısrarcı tutumuyla kodifikasyon fikri üzerinde 1878 Frankfurt, 1879 Londra, 1880 Bern, 1885 Hamburg ve 1890 Liverpool Kongrelerinde de durulmuştur. Liverpool çalışmaları sonunda sayıları 18'e yükselen ve Romen rakamıyla ifade edilen bu kurallar çeşitli müşterek avarya hallerini düzenlemiştir. York-Antwerp Kurallarının ortaya çıkan ihtiyaçlara göre devamlı olarak yapılan çalışmalar sonucunda- 1924 Stockholm kongresinde sayıları arttırılmış ve müşterek avaryanın genel şartlarını gösteren ve harflerle anılan kurallar eklenmiştir.

International Law Association'un 1950 tarihli konferansında York-Antwerp Kurallarının bazıları tadil edilmiş ve başına yorum kuralı konmuştur.⁸ 1950 York-Antwerp Kuralları bazı kanunlara atıf yoluyla⁹; bazı kanunlara da iktibas suretiyle¹⁰ alınmıştır. Türk Ticaret Kanunu'nda ikinci yöntem uygulanmıştır. York-Antwerp Kuralları 1974 Hamburg Konferansında gözden geçirilmiş, 1950 tarihli kuralların şekli aynen korunmakla birlikte bazı kurallarda değişiklik yapılmıştır. 1990 yılında VI nolu kuralın 1989 Kurtarma-Yardım sözleşmesine uygun hale getirilmesinden sonra 1994 Sydney Konferansında kurallar yeniden gözden geçirilmiş ve günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilmiştir. 1994 York-Antwerp Kurallarında yorum kuralından sonra üstün kuralın kabul edilmesi şekille ilgili tek değişikliktir.

⁷ Bugün *International Law Association*'dur.

⁸ Yorum kuralı harfli kurallarla özel tipleri düzenleyen rakamlı kurallar arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

⁹ Örneğin, İsviçre.

¹⁰ Almanya, İtalya.

III. Müşterek Avaryanın Türk Hukukunda Düzenlenişi

Türk Hukukunda müşterek avaryaya ilk kez 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'ndan tercüme edilerek hazırlanan 1864 tarihli *Ticaret-i Bahriye Kanunu'nda* "hasaratı umumiyeye" adı altında düzenlenmiştir. Cumhuriyet döneminde Alman Ticaret Kanununun deniz ticaretine ayrılan 2.kitabından tercüme edilerek hazırlanan 1929 tarihli Deniz Ticareti Kanununun müşterek avaryaya ilişkin 1241-1274 maddeleri Alman Ticaret Kanununun 700 ve devamı paragraflarını karşılamaaktadır.

Türk Ticaret Kanunu tasarısı hazırlanırken bu hükümlerin kağıt üzerinde kaldığı ve yaşamadığı, konişmentolara, navlun ve sigorta sözleşmelerine konan özel şartlara göre, müşterek avaryaya hesaplarının kanun hükümlerine göre değil York-Antwerp Kurallarına göre yapılacağı gerekçesiyle York-Antwerp Kurallarından -kanun sistemine uydurularak- büyük ölçüde yararlanılmakla birlikte bugünkü kanunda yine de Alman kanunun izleri devam etmektedir.

York-Antwerp Kuralları sadece esasa ilişkin kurallar içermektedir; yani bu kurallar hangi zarar ve masrafların müşterek avaryaya dahil olacağını, paylaşırmanın nasıl yapılacağını belirtirler. Usul hükümleri -müşterek avaryaya doğuran olay neticesinde dispeçin , nerede, ne şekilde, kim tarafından yapılacağı- ise York-Antwerp kaidelerinde yer almaz. Bu sebeple, dispeçin usulüne ilişkin kaideler bazı değişikliklerle FGG¹¹'den alınmıştır.

TTK m.1117'ye göre, müşterek avaryaya dair olan kanun hükümleri emredici değildir. Bu sebeple ilgililer navlun sözleşmelerinde bu hükümler yerine York-Antwerp kaidelerinin uygulanacağını kararlaştırabilirler.

¹¹ Reichsgesetz über die freiwillige Gerichtsbarkeit v.17.5.1898. Bu Almanya'da dispeç usulünü düzenleyen bir tüzüktür.

IV. Müşterek Avaryanın Hukuki Sebebi

Müşterek avarya hareketi ancak belirli bir sebebe dayanırsa hukuki sonuç doğurur. Hukuki sebep olmadığı takdirde garameye iştirak borcu doğmaz ve müşterek avarya hükümleri uygulanmaz. Müşterek avaryanın hukuki sebebi gemi ve yükün müşterek selametidir. Bu konu iki unsuru içermektedir: *müşterek tehlike ve müşterek menfaat*. Nitekim gemi ve yükün tamamen kaybolma tehlikesi olmakla birlikte tedbir sadece bir tarafın yararına ise ortada müşterek avarya hareketi yoktur.

Müşterek avarya hareketine hayat veren sebep bakımından doktrinde şu görüşler mevcuttur:

1. Karşılıklı sigorta teorisi¹²

Bu görüşe göre müşterek avarya deniz tehlikelerine karşı girişilmiş bir karşılıklı(mütüel) sigortadır. Böylece garameye iştirak navlun sözleşmesinden doğan bir sonuç olmaktadır. Navlun sözleşmesi asıl olarak müşterek avaryayı dikkate almaz; ancak buna gerek de yoktur. Çünkü taraflar hukuki ilişkilerle ilgili bütün kanun maddelerini charter sözleşmesinde ya da koniementoda tekrarlamak zorunda değildirler. Nitekim navlun sözleşmelerinde de çoğunlukla müşterek avarya konusundaki kaidelerin -York-Antwerp Kuralları gibi- kabulüne rastlanır. Bu sebeple tarafların bazı riskleri ortaklık konusu yapma niyetlerinin olması dahi şart değildir; zira navlun sözleşmesi bu korunma ortaklığını kendiliğinden temin eder.

2. Varlığına hükmolunmuş vekâlet teorisi

Bu görüşe göre, müşterek avaryanın hukuki temeli yüklenenlerle kaptan arasındaki vekâlet ilişkisidir. Bu vekâlet, kaptana, yüklenen mallar hakkında müşterek menfaatin gerektirdiği en iyi tedbirleri alma yetkisi bahsettiği gibi bunlardan doğacak fevkalâde zarar ve masraflara ait sorumluluğun da doğ-

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekil, sf. 35 vd.

rudan doğruya müvekkillere aidiyetini sağlamaktadır. ¹³

3. Sebepsiz zenginleşme teorisi

Garameye iştirakin gerek kusur dışı gerekse kurtulan menfaatlerin değeriyle orantılı oluşu müşterek avaryanın hukuki mahiyeti konusunda sebepsiz zenginleşme fikrini akla getirmiş, bu fikir birçok hukukçu¹⁴ ve ülke¹⁵ kanunu tarafından benimsenmiştir. Bu görüşe göre, müşterek avarya fedakarlığına katılmayan ve böylece varma limanında kurtulmuş olarak hazır bulunan değerler, bu fedakarlığa katılan değerlerin zararına olarak haksız bir zenginleşme elde etmişlerdir. Dolayısıyla bu zararın müştereken paylaşılması gerekmektedir.¹⁶

Kanaatimizce, bu teorinin Alman hukuku tarafından da benimsenmesi ve Ticaret Kanunumuzun Alman Ticaret Kanunundan iktibas edilmesi Türk hukuku bakımından da bu teoriyi kabul etmeyi gerektirir. İleride göreceğimiz gibi bu teorinin kabulü devletler özel hukuku bakımından uygulamayı da kolaylaştıracak niteliktedir.

4. Objektif sorumluluk teorisi

Klasik kural, zararın haksız fiil veya sözleşmeden doğan bir sorumluluk söz konusu olmadığı takdirde, zarar gören kişinin buna katlanmasıdır. Ancak hakkaniyet gereği modern hukuk, objektif sorumluluk denilen yeni bir sorumluluk türüyle bir başka tazmin yolu açmıştır. Bu görüşe göre, müşterek avaryanın hukuki temelini bu objektif ve dolayısıyla haksız fiil benzeri sorumluluk türü oluşturmaktadır.¹⁷

13 Bu görüşün taraftarları için bkz. Tekil, s. 44.

14 Tekil, sf. 46'da yer alan yazarlar.

15 Bu ülkeler, Almanya, Arjantin, Belçika, Brezilya, İspanya, Portekiz, Romanya ve Şili'dir.

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekil, sf. 46 vd.

17 Tekil, sf. 49 vd.

V. Müşterek Avaryanın Tarifi

Yük ve geminin korunması için yapılan masraf ve fedâkarlık neticesinde maruz kalınan ve o yolculukla ilgili tüm kişiler tarafından katlanılması gereken kayıplar müşterek avaryadır.¹⁸

TTK m.1179'da, York-Antwerp kaidelerine uygun olarak müşterek avaryaya şöyle tarif edilmektedir.

"Müşterek bir deniz sergüzeştine atılmış olan gemiyi ve yükü tehdit eden bir tehlikeden onları korumak maksadıyla ve makul bir hareket tarzı teşkil edecek şekilde bile bile fevkalade bir masrafa katlanılması halinde, "müşterek avaryaya hareketi" mevcut sayılır ve bunun neticesi olan zarar veya masraflar müşterek avaryadır."

Bu tanım itibariyle müşterek avaryanın şartları *tehlike, fedakârlık ve faydalı neticedir.*

Avaryaya kelimesi, denizcilikte eskiden beri *"yolculuk boyunca gemi ve yükü korumak için yapılan fevkalâde masraflar ile onlara gelecek her türlü zararlar"* anlamında kullanılmaktadır.¹⁹ *"Fevkalade masraf"*la kastedilen, bir sefer sırasında normal olarak yapılması gereken masraflar dışında kalan masraflardır. Önemli olan masrafı gerektiren olayın sebebidir, masrafın az yada çok olması değil.²⁰ *"Fevkalade"* sıfatı -isabetli olarak- zararlar için kullanılmamıştır; çünkü bir deniz yolculuğunda önceden bilinen yani denizde seferin normal olarak ortaya çıkardığı zararlar²¹ teknik anlamıyla sorumluluk hukukunda söz konusu olan *"zarar"* kavramına girmez. Zarar kavramında, zarara uğrayan kişinin tamamen iradi olarak bu sonucu meydana getirmemiş olması şartı aranır. Müşterek avaryada ise gemi veya yüke *"bile bile"* zarar verilmektedir.

¹⁸ Lawndes&Rudolf, sf. 15; F.D, Rose, General Average: Law and Practice, London 1997, sf. 1;

¹⁹ Kender, Rayegân, Deniz Ticareti Hukuku Dersleri Müşterek Avaryaya Çatma-Kurtarma-Yardım(Deniz Ticareti Hukuku), İstanbul 1979, sf. 6.

²⁰ Kender (Deniz Ticareti Hukuku), sf.6-7.

²¹ Örneğin, aşınmalar.

Yukarıda belirtilenler genel olarak avaryayı ifadeyi etmektedir. Kanunda gösterilen şartların gerçekleşmesiyle ortaya çıkan avaryalar ise "müşterek avarya" olarak adlandırılırlar. Müşterek avarya denmesinin sebebi bu avaryanın ilgililer tarafından paylaşılmasıdır. Deniz hukukunda müşterek avarya teşkil etmeyen avaryalar için "hususî avarya"²² terimi kullanılmaktadır. Hususî avarya teşkil eden zarar ve masraflar paylaşılmaz, herkes kendi zararına katlanır. TTK'da, müşterek avaryanın sınırlarını belirtmek sebebiyle hususî avarya tarif edilmiştir.²³

VI. Müşterek Avaryaya Uygulanacak Hukuk

Taşıma sözleşmesi taraflarının farklı düzenlemelere sahip devletlerin vatandaşları olması ve malın yükleme limanı ile varma limanının değişik ülkelerde bulunması müşterek avarya konusunda kanunlar ihtilafının doğmasına yol açmaktadır. York-Antwerp Kuralları müşterek avarya alanındaki kuralları birleştirerek kanunlar ihtilafını bertaraf etmek istemiş olmakla birlikte bu amaç belli bir oranda gerçekleşebilmiş ve bu çabalara rağmen müşterek avaryadan kanunlar ihtilafı doğması engellenememiştir.

1. Bayrak kanunu

Müşterek avaryadan doğan kanunlar ihtilafı alanında ileri sürülen görüşlerden biri bayrak kanununun uygulanmasıdır.²⁴ Bayrak kanunu esasî taşıma sözleşmesi taraflarının tabiiyetlerine bağlı olmadığından tek bir devlet kanununu hakim kılmaktadır. Bayrak kanununun esasının en önemli özelliği müş-

22 İngilizce, particular average.

23 Kender, (Deniz Ticareti Hukuku) sf. 8, hususî avaryanın kanunda tarif edilmiş olmasının isabetsiz olduğunu, müşterek avaryanın özel hükümlere tabi bir kurum olduğunu, her türlü ihtimal göz önünde tutulup şartları belirtilerek tarif edilmesi ve bunun dışında kalan hallerin hususî avarya olacağına belirtilmesinin gerektiğini söylemektedir.

24 Göger Erdoğan, Deniz Ticaret Hukukundan Doğan Kanunlar İhtilafı, Ankara 1969, sf.134. dp.263te yer alan yazarlar.

terek avaryanın tümü hakkında tek bir kanunun uygulanmasıdır. Ancak, bayrak kanunu esası donatanın lehinedir. Bu sebeple yeterli bir sebep olmadan müşterek avaryayı bayrak kanununa tabi tutmak yükü ilgililer ve donatan arasındaki çıkar dengesini göz önüne almamak olacaktır. İlgililer arasındaki çıkar dengesini göz önüne almayan bir bağlama kuralıyla milletlerarası adaleti gerçekleştirmek güçtür.

2. Varma limanı kanunu

Varma limanı kanunu, bayrak devleti esasından daha çok taraftar bulmuş bir sistemdir. Bu surette varma limanı veya yolculuğun sona erdiği liman mahkemeleri, yabancı kanunu uygulamak zorunda kalmayacağı gibi varma limanı esası taraflardan biri lehine de hareket etmemektedir. Bu görüşe göre, müşterek avaryaya ihtilaflarında *taşınır mal üzerinde tasarruf* söz konusu olmaktadır ve bu sebeple *lex rei sitae* (eşyanın bulunduğu yer) prensibinden ayrılmamak gerekir²⁵. Ancak bu prensip -özellikle de yolculuğun varma limanına ulaşmadan sona ermesi halinde- tesadüfi nitelik taşımaktadır. Varma limanı kaidesini uygulamak için *lex rei sitae* kaidesini uygulamak yersizdir; çünkü müşterek avaryaya konu olan taşınır yükler -kural olarak- *res in transitu* (taşınmakta olan mallar) ve bu yükler için çoğunlukla konişmento düzenlenmiştir. Bu sebeple *lex rei sitae* kaidesinden yararlanma *res in transitunun* mahiyetine aykırıdır.²⁶ Aksine bir düşünce, konişmentoyu kendi kanununa ve müşterek avaryaya konu olan malı *lex rei sitae* kaidesi sebebiyle varma limanı kanununa tabi kılmak sonucunu doğuracaktır. Bu sonuç da ticari hayatın gereklerine uygun değildir.²⁷

25 Göger, sf. 134 dp.263'te yer alan yazarlar. Burada müşterek avaryanın hukuki mahiyetinin sebepsiz zenginleşme olduğu ve zenginleşmenin varma limanında gerçekleştiği kabul edilmekte ve *lex rei sitae* olarak varma limanı kanununun uygulanacağı belirtilmektedir.

26 Keza sonuç itibariyle fark da yoktur. *Res in transitu* olduğu halde de varma limanı kanunu uygulanacaktır.

27 Göger, sf. 135.

3. İrade serbestliği

Müşterek avarya deniz hukukunun zaruretlerinden doğmuş ve özellikleri olan bir kurumdur. Müşterek avaryayla yük sahipleri ve donatan kadar sigortacı da ilgilidir. Bulunacak bağlama kuralı ilgili tarafların menfaatleri arasında denge sağlamalı ve ticari hayatın gereklerine uygun olmalıdır. Bu da en iyi irade serbestliği prensibiyle sağlanabilir.²⁸ Konışmento ve navlun sözleşmelerinde irade serbestliği esnasından hareket edilerek yetkili kanunu gösteren hükümler getirilmiştir. İrade serbestliği prensibinden hareket eden ve navlun sözleşmelerinde yer alan özel hükümlerin hemen hepsi York-Antwerp Kurallarına yetki tanımışlardır.²⁹

Müşterek avarya alanında irade serbestliği prensibi geçerli olmakla birlikte müşterek avarya paylaşmasında uygulanacak kuralların ve yetkili mahkemenin taraflarca tespit edilmiş olması halinde -bir dış seferde- acaba hangi ülke kanunları uygulanacaktır?

Bu durumda uygulanacak hukuku tespit edebilmek için müşterek avaryanın hukuki sebebine bakmak gerekir. Müşterek avaryanın hukuki sebebinin *sebepsiz zenginleşme* olduğunu belirtmiştik.³⁰ Türk hukuku sebepsiz zenginleşme konusunda bir ayırım yapar(MÖHUK m.26): Sebepsiz zenginleşme talebine, malvarlığındaki değişme taraflar arasındaki bir hukuki ilişkiye dayanıyorsa o hukuki ilişkinin tabi olduğu hukuk; malvarlığındaki yer değiştirmenin taraflar arasındaki bir hukuki ilişki söz konusu olmaksızın³¹ meydana gelmesi halindeyse yer değiştirmenin meydana geldiği yer hukuku uygulanır. Müşterek avarya taraflar arasındaki bir ilişkiden -navlun sözleşmesinden- kaynaklandığı için tarafların salt müşterek avarya için ayrı kurallar kararlaştırmamaları halinde navlun sözleşmesine uygulanacak hukuk müşterek avarya için de ge-

28 Göger, sf.136.

29 Bkz. Ülgener, Fehmi, Çarter Sözleşmeleri I (Çarter Sözleşmeleri), İstanbul 2000, sf. 620 vd.

30 Bkz. sf.6

31 Karışma veya birleşme fiillerinde olduğu gibi.

çerli olacaktır. Ancak bu halde de navlun sözleşmesine tatbik edilecek *akit statüsünün* tespiti önem taşımaktadır. Borçlar hukuku alanında irade serbestliği prensibi³² geçerli olduğu için öncelikle tarafların navlun sözleşmesine uygulanacak hukuku kararlaştırıp kararlaştırmadıklarına bakılacaktır. Navlun sözleşmelerinde ise hemen daima bu yönde klozlar bulunur.³³

Tarafların bir hukuk seçimi yapmamış olmaları halinde Türk hukukunda *borcun ifa yeri* objektif bağlama noktası olarak uygulanacak hukuku tayin eder. Karşılıklı sözleşmelerde borç ilişkisinde ifa yeri birden fazla ise borç ilişkisinin ağırlığını teşkil eden edimin ifa yeri dikkate alınır. Taşıma sözleşmelerinde de taşıyanın taahhüdü sözleşmeye ağırlığını veren edim olarak uygulanacak hukuku tayinde kullanılır.³⁴ Bu durumda uygulanacak hukuk *varma limanı* hukukudur. Görüldüğü gibi bu sonuç *varma limanı* prensibinden farklı olmamaktadır.

Ancak belirttiğimiz gibi uygulamada matbu çarter-partilerde hukuk seçimine ilişkin klozlar yer aldığı için bu şekilde uygulanacak hukuku tespit etmeye gerek kalmamaktadır.

VII. Dispeçin Yapılacağı Yer ve Dispeç Usulü

Müşterek avarya şartlarının gerçekleşmesi halinde müşterek avaryanın doğrudan sonucu olan zarar ve masraflar, kurtarılan gemi, yük ve navlun arasında paylaşılır³⁵ ve bu paylaşım *dispeç* adı verilen belgede gösterilir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi York-Antwerp kaidelerinde sadece *maddi hukuka* ilişkin esaslar bulunur; hangi zarar ve mas-

³² Nomer, Ergin, Devletler Hususi Hukuku, İstanbul 1998, sf.264.

³³ Örneğin, Gencon 94 çarterpartisinin 19. maddesinde, bu sözleşmenin İngiliz hukukuna tabi olacağı ve bu hukuka göre yorumlanacağı; bu sözleşmeden bir uyuşmazlık kaynaklandığı takdirde 1950 ve 1979 tarihli tahkim mevzuatı veya bunların kanunen tadil edilmiş hali ya da yerine geçen mevzuatla bağlantılı olarak Londra'da tahkim yoluyla çözümleneceği yer almaktadır.

³⁴ Nomer, sf.269.

³⁵ Navlun kavramına yolcu taşıma ücreti de dahildir (TTK m.1132).

rafların paylaştırmaya gireceği gibi. Dispeçe ilişkin *usul hükümleri* yer almaz. Usulü konuların irade serbestliğinin dışında kalması prensiptir.³⁶ Bu genel prensibe müşterek avarya halinde de uyulmalıdır. Bu itibarla uygulanacak usul hukuku hükümleri dispeçin yapıldığı yerdeki usul hukuku hükümleri olacaktır. Dispeçin yapılacağı yeri tespit bu açıdan önem taşımaktadır.

York-Antwerp kaidelerinde dispeçin yapılacağı yere ilişkin herhangi bir hüküm bulunmaz. Sadece G bendinde, müşterek avarya zararlarının tespit ve taksiminde *yolculuğun sona erdiği yer ve andaki değerlerinin dikkate alınacağı* belirtilmektedir. Ancak bu hüküm dispeçin yapılacağı yeri göstermez. Bu durumda bir çok ülke uygulaması "*zararların tespit ve taksimi yolculuğun sona erdiği limanda olmaktadır, o halde - taraflar aksi kararlaştırmadıkça- dispeç de o limanda yapılmalıdır*" şeklinde bir yoruma varmışlardır.³⁷ TTK m.1207'ye göre de, "*dispeç varma limanı yerinde eğer buraya varılmazsa yolculuğun bittiği limanda yapılır*". Bu durumda, dispeçin yapılma usulüne dispeçin yapıldığı yer hukuku uygulanır.

Dispeçin yapılacağı yer nasıl tespit edilecektir? Müşterek avaryaya uygulanacak maddi hukukun Türk hukuku olduğu belirtilmişse yukarıda belirttiğimiz gibi TTK'da iç hukuk bakımından yetkili mahkeme bulunmaktadır: *varma limanı veya yolculuğun bittiği liman*. Ancak belirttiğimiz gibi irade serbestliği prensibinin geçerli olduğu müşterek avarya alanında TTK hükümleri değil de York-Antwerp kaidelerinin uygulanması öngörülmüş yahut da müşterek avarya için hukuk seçimi yapılmamışsa dispeç nerede yapılacaktır? HUMK bakımından genel yetkili mahkeme davalının ikametgahı mahkemesidir. Bundan başka hukuki dayanağı sebepsiz zenginleşme olan müşterek avarya navlun sözleşmesi statüsüne tabi olabileceği için sözleşmenin ifa edileceği yer mahkemesinde de dava açılabilir. Burada navlun sözleşmesinin ifa yerinin nasıl tayin edileceği önem taşır. Sözleşmenin ifa yeri sözleşmeye uygulanacak mad-

³⁶ Nomer, sf.301 vd; Göger, sf. 141.

³⁷ Tekil, sf. 279.

di hukuka göre tespit edilir. Uygulanacak maddi hukuku da devletler özel hukuku kaideleri gösterir. Türk devletler özel hukuka göre (MÖHUK m.24) sözleşmeye Türk maddi hukuku uygulanmaktaysa sözleşmenin ifa yeri BK m.73'e göre belirlenir. Buna göre, borcun ifa yeri öncelikle tarafların iradesine³⁸ göre; tarafların sözleşmenin ifa edileceği yeri kararlaştırmadıkları halde de BK m.73'ün bu konudaki hükümlerine göre tayin edilir. Bu belirlemeye göre Türk mahkemeleri yetkiliyse dispeç Türk mahkemelerinde TTK'da öngörülen usule göre yapılır.

Uygulamada –daha önce belirttiğimiz gibi- bu şekilde uygulanacak maddi hukuku ve yetkili mahkemeyi tespit etmeye gerek kalmaz; çünkü taraflar navlun sözleşmesinde hukuk seçimine ve yetkili mahkemeye ilişkin klozlar koyarlar. Örneğin, *“Bu sözleşmeden doğan uyuşmazlıklar New York'ta Amerikan hukukuna göre çözümlenecektir”*; *“Müşterek avarya paylaşması 1974 York-Antwerp kaidelerine göre Londra'da yapılacaktır”* veya *“Müşterek avarya paylaşması 1994 York-Antwerp kaidelerine göre İstanbul'da yapılacaktır”* gibi.

Diğer taraftan üzerinde durulması gereken bir diğer konudur: Yükle ilgili birden fazla kişi veya her yük için varma limanın farklı olması halinde acaba birden fazla mı dispeç yapılacaktır? Bir dispeççi tayin edilerek belirli bir yerde dispeçin yapılmasının amacı bir navlun sözleşmesinde çok sayıda ilgilinin (yükle ilgilinin) yer alması sebebiyle karışıklığa yer vermemektedir. Bu sebeple dispeç her yükün boşaltıldığı limanda ayrı ayrı yapılmaz. Bu çözüm tarzı amaca en uygun ve en pratik yoldur.

B. Türk Hukukuna Göre Dispeçin Yapılışı

I. Dispeçin Yapılma Zamanı

TTK m.1209'a göre *“Kaptan gecikmeksizin dispeçi yaptırmakla mükelleftir; bu mükellefiyetini yerine getirmezse ilgililerin her birine karşı mesul olur. Sigortacı dahil bütün ilgililerin kaptan-*

³⁸ Tarafların bu konudaki iradesi açık veya zımni olabilir.

nin dispeç yaptırmaya mecbur tutulması için kaptana ve donatana karşı dava açmak hakları mahfuzdur." Buna göre TTK kaptana şu görevleri yüklemiştir:

i. kazadan sonra gecikmeksizin

- varma limanında ve eğer liman birden çoksa varılacak ilk limanda
- gemi tamir edildiği veya yük boşaltıldığı takdirde barınma limanında
- yolculuğun geminin batması veya bir başka sebep yüzünden sona ermesi halinde kaptanın veya ona vekalet eden kişinin uğradığı ilk uygun yerde mahkemeye başvurarak uğranılan zararın tespit edilmesi amacıyla bir "deniz raporu almak"³⁹

ii. gecikmeksizin dispeçi yaptırmak.

Bu mükellefiyetlerin yerine getirilmemesi kaptanın sübjektif mesuliyetini doğurur. (TTK. m.984 ve 1209). Kaptan dispeçi yaptırma görevini yerine getirmezse ilgililerden her biri ve sigortacı

- dispeçin yapılmasını istemeye ve bunu bizzat yaptırmaya

veya

- masrafları donatana ait olmak üzere kaptanın dispeçi yaptırmaya mecbur tutulması için kaptan veya donatana karşı bir "eda davası" açmaya yetkilidir.

³⁹ TTK. m.982. Deniz kazasının nasıl meydana geldiğini bütün ayrıntılarıyla açıklamakta olan bu raporun alınması esnasında gemi ve yükle ilgili bütün kişiler, özellikle sigortacılar, mahkemede hazır bulunabilirler. Kaptan, mahkemeye gemi jurnali ile gemi adamları listesini ibraz ederek, gemi jurnaline dayanarak açıklamalarda bulunur. Gemi jurnali mahkemeye getirilemiyorsa veya tutulması mecburi değilse bu hallerin sebebi bildirilir. Her ilgilinin deniz raporunun tasdikli bir suretini istemeye hakkı vardır.

Kanun dispeçin yapılması için bir süre koymamıştır; fakat dispeçin yapılması için bir an önce harekete geçilmesi zarar görenin yararınadır. Dispeçin yapılması talebi olayın bir müşterek avarya sayılmayacağı ileri sürülerek dispeççi tarafından reddedilirse müşterek avarya olup olmadığına ilgililerden her birinin ve sigortacının müracaatı üzerine, dispeçin yapılması gereken yerdeki mahkemece karar verilir. Böylelikle kanun dispeçinin müşterek avaryanın yokluğunu ileri sürmesi halinde, talep üzerine, mahkemenin sırf bu konuya münhasır kararını uygun görmüştür. Mahkemenin incelemesi sadece evrak üzerinden veya ilgilileri ve sigortacıları dinlemek suretiyle basit muhakeme usulüne göre olur. Mahkemenin vereceği karar müşterek avaryanın mevcut olup olmadığına değil dispeçin yapılmasının gerekip gerekmediğindedir.⁴⁰

II. Dispeçinin Tayini

TTK m.1208'e göre : "*Dispeç hükümetçe tayin edilmiş dispeççiler bunlar yoksa mahkemenin tayin edeceği kimseler tarafından yapılır. Şu kadar ki gemi ve yükle alâkalılar da müttefikân dispeççi seçebilirler.*" Bu madde Alman kanunundan alınmıştır. Alman Ticaret Kanunu §729'a karşılık gelen bu maddenin amacı dispeçin nitelikli ve tarafsız kişiler tarafından yapılmasını sağlamaktır.⁴¹ Fransız ve İspanyol hukuklarında da Türk-Alman hukukundakine benzer düzenlemeler mevcuttur.

⁴⁰ Bu karar müşterek avaryanın varlığı konusunda kesin hüküm teşkil etmez. Burada kanunun amacı basit yargılama usulüyle hakkın serbestçe tartışılmasına, olayın nitelendirmesine kadar uzanan bir kesin hükümle engel olmak değildir. Olayda müşterek avaryanın mevcut olabileceğine ihtimal vermek suretiyle dispeçin yapılmasını uygun görmek anlamını taşımaktadır. Bunun aksi söz konusu olsaydı -ileride göreceğimiz gibi- mahkemenin düzenlenmesini gerekli gördüğü dispeçin tasdiki muamelesinde ilgililerin ilk celseye kadar avaryanın sadece hesaplarına itiraz hakları bulunur, çeşidine ilişkin itiraz hakları olmazdı. Oysa TTK m.1210'da böyle değildir. İlgililer ilk celseye kadar avaryanın hem hesaplarına hem de türüne itiraz edebilirler. Tekil, sf. 293.

⁴¹ Rabe, Dieter, Seehandelsrecht Fünftes Buch des Handelsgesetzbuches mit Nebenvorchriften und Internationalen Übereinkommen, München, 2000, sf. 938.

İskandinav ülkelerinde hükümetçe tayin edilmiş dispeççiler bulunur.⁴² Anglo-Sakson hukukunda ise resmi dispeççiler bulunmaz. Bu hukuk sisteminde dispeççi taraflarca atanır.

Ülkemizde ise -madde hükmünde yer almasına rağmen- hükümetçe tayin edilmiş dispeççi yoktur. Bu sebeple dispeççi ya mahkemece ya da taraflarca tayin edilir. Dispeçi gecikmeksizin yaptırmak kaptanın görevi olduğu için -tarafların bu yolda başka bir anlaşmaları olmadıkça- dispeççinin atanması için mahkemeye başvuracak kişi kaptandır. Bunun dışında, taraflar da anlaşarak bir dispeççi tayin edebilirler.

Dispeççinin mahkemece atanması halinde kaptan, donatanı temsilen dispeççiyle bir *vekâlet sözleşmesi* akdeder.⁴³ Önemle belirtmek gerekir ki kaptan bu sözleşmeyi akdederken sadece donatanı temsil etmektedir (TTK m.986 vd)⁴⁴, müşterek avaryayla ilgili diğer kişileri temsil etmesi söz konusu değildir.⁴⁵

Dispeççiyle donatan arasında akdedilen bu sözleşme -her ne kadar sözleşmenin tarafı olmayan üçüncü kişilerin menfaatlerinin dikkate alınmasını gerektirse de- *üçüncü kişi yararına bir sözleşme değil, üçüncü kişiyi koruma etkisi taşıyan bir sözleşmedir.*⁴⁶

⁴² Ancak bugün hükümetçe tayin edilmiş dispeççilerin sayısı azalmıştır. Örneğin, İsveç'te sadece bir tane hükümetçe tayin edilmiş dispeççi bulunmaktadır. Messelt, Eric, "Development of Maritime General Average Adjustment and Its Proposed Contribution to Alternative Dispute Resolution", www.messelt.org/papers/genavg.gpaper.htm

⁴³ Dispeççinin taraflarca seçilmesi halinde dispeççiyle sözleşmeyi taraflar yapacağından kaptanın sözleşme yapmasına gerek kalmayacaktır.

⁴⁴ Donatanın gemisiyle birlikte sefere çıktığı devirlerde kendisini temsil hususunda kaptana bir yetki tanınmasına gerek yoktu; ancak ticaret ve kapitalizmin gelişmesi sonucunda donatan geri planda kalmaya başlayınca kaptana kanunen böyle bir yetki tanıma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Benzer bir gelişme yük sahipleri bakımından da meydana gelmiştir.

⁴⁵ Sieg, Karl, VersR 1996 Heft 16, sf.684.

⁴⁶ Rabe, sf.938; Sieg, sf.685. Gerek İsviçre ve Türk hukukları gerekse Alman hukukunda Medeni Kanunlarda yer almayan bu kavram doktrin ve uygulamada önce üçüncü kişi yararına sözleşme hükümlerinin ge-

III. Dispeççinin Hukuki Statüsü

1. Genel olarak

TTK m.1208 (HGB §729) uyarınca, dispeççi ister mahkemece ister taraflarca tayin edilmiş olsun -asıl olarak- bir *bilirkişi(eksper)* olarak görev yapmaktadır. Müşterek avaryaya olayının tarafı olmadığı gibi maddedeki düzenleme itibariyle *hakem* de değildir.⁴⁷ Dispeçin resmi dispeççiler tarafından yapılması halinde dispeç bir idari işlem sayılmaz. Bu halde de dispeççi vekâlet sözleşmesine dayanarak görev ifa eder.⁴⁸

Dispeççi asıl olarak bir *bilirkişi (eksper)* olmakla birlikte *hakem* olarak görevlendirilmesi de mümkündür. Uygulamada da müşterek avaryayla ilgili uyuşmazlıklar *hakem-dispeççiler* vasıtasıyla çözümlenmektedir. Bu halde dispeççilerin görevi *birliklilik (eksperlik)* ve *hakemlik* olarak ikiye ayrılmaktadır. Yabancı ülkelerde dispeççiler çoğunlukla bir *teknik-bilirkişi (eksper)* kimliği içinde görev yaparlar. Hazırladıkları dispeç raporla-

nişletici yoruma tabi tutulmasından doğmuş; ancak sonradan dürüstlük kuralına dayanan bağımsız bir kurum olmuştur. Üzerinde durulan konu bir sözleşme ilişkisinde taraflardan birinin yakınlarının bu sözleşmeden doğan borcun ifası sırasında uğradıkları zararın tazminini kimden ve hangi hükümlere göre isteyebilecekleri sorunudur. İlk akla gelen yol haksız fiil hükümlerine göre tazminat istenmesi olmaktadır. Böylece bu kişiler failin kusurunu ispat etmek zorunda kalacaklar, zararı doğrudan fail değil de çalıştırdığı kişiler vermişse borca aykırılıkta uygulanacak ifa yardımcılarında sorumluluğa ilişkin BK m.100 hükmü yerine daha az elverişli olan istihdam edenin sorumluluğuna ilişkin BK m.55 hükmüne başvurabilecekler, zamanaşımı bakımından da borca aykırılıktan doğan taleplere ilişkin zamanaşımından (BK m.125) daha kısa olan haksız fiil zamanaşımına (BK m.60) tabi olacaklardır. Halbuki bu kişiler herhangi bir üçüncü kişi değil sözleşme yapılırken güvenlikleri dürüstlük kuralı gereğince sözleşme taraflarınca dikkate alınması gereken kişilerdir. Bu açıdan bu gibi kişilerin de taraf olmadıkları sözleşme ilişkisi yüzünden uğradıkları zararları borca aykırılık hükümlerine göre ileri sürmeleri gerektiği savunulmaktadır. Oğuzman Kemal/ .Öz Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul 1995, sf. 786. Bu durumda, donatan dışında müşterek avaryayla ilgili diğer kişiler, üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşme kapsamında yer alan üçüncü kişiler olarak nitelendirilebilirler.

47 Sieg, sf.684.

48 Rabe, sf. 938.

rının çoğu da itirazsız kabul olunur. Bu ülkelerde dispeççilik bir meslek olarak son derece gelişmiştir ve seçilen dispeççilerin hepsi bu konuda uzman kişilerdir.⁴⁹

Yabancı ülkelerdeki dispeççiler genel olarak kendi çalışma alanlarını şu şekilde ayırmaktadırlar⁵⁰:

- Paylaştırıcı bilirkişi(eksper): masrafları tespit eder ve hesaplaşmayı düzenler. Bu çalışma teknik bilgiyi gerektirmez.
- Bilirkişi(eksper) : geminin ve yükün avaryalı değerini ve hasarlarının mahiyet ve sebeplerini tespit eder. Teknik bilgiyi gerektiren eksperliktir.

Yabancı ülkelerde uygulamada, dispeççi *paylaştırıcı* rolündedir. Gerektiğinde diğer eksperleri de o tayin eder. Oysa Türk hukukunda dispeççi *paylaştırıcı değil* sadece bilirkişi (eksper) niteliğindedir ve kendiliğinden diğer bilirkişileri tayin edemez.⁵¹ Türk hukukunda dispeççi –asıl olarak- *bilirkişi* olmakla birlikte *hakem-bilirkişi* veya *hakem* olarak da tayin edilmesi mümkündür.

2. Bilirkişi

Teknik ve pozitif bilimlerdeki gelişmeler hayatın her bölümünde karışıklık meydana getirmiş, gelişen bilimsel malzemeler ancak sayısı çok az kişi tarafından bilinebilecek genişlik kazanmıştır. Böylelikle bu bilgilere sahip olan uzmanlar ortaya

49 Yabancı ülkelerde gerek uygulamada gerekse doktrinel yönde çalışmalar yapan dispeççi dernekleri mevcuttur. Örneğin, İngiltere'de Association of Average Adjusters.

50 Goodacre, Kenneth J, Marine Insurance Claims, London, 1996; Tekil, sf. 286.

51 Yargıtay Ticaret Dairesinin 1959 tarihli bir kararına göre "Müşterek avarya hareketi neticesinde geminin kıymetiyle uğranılan hasarın tayin ve takdiri için bilirkişi tayini gerekmekte ise onu tayin yetkisi münhasıran mahkemeye ait olup dispeççi doğrudan doğruya kendiliğinden bilirkişi tayin edemez." Doğanay İsmail, "Müşterek (Büyük) Avarya ve Dispeç" Yargıtay Dergisi, C.4 S. 1-2, sf. 157.

çıkıştır. Herhangi bir davada karar verilebilmesi için böyle bir uzmanlığa ihtiyaç duyulduğu takdirde bu bilgilerin yargılamaya sokulabilmesinde izlenecek yol *bilirkişiliktir*. Buna göre bilirkişi, hakime tecrübe prensipleri hakkında kendisinde eksik olan bilgiyi veren veya bu tecrübe prensiplerine dayanarak bilinen bir vakıadan netice çıkararak veya kendi özel mesleki bilgisine dayanarak ihtilaflı vakıaları tespit eden kişidir.⁵²

HUMK m.275 bilirkişiye müracaat bakımından zorlayıcı bir ifade kullanmamıştır. Bu bakımdan -asıl olan- hakimin bilirkişiye başvurmak bakımından bir takdir hakkına sahip olmasıdır. Bilirkişiye başvurma bakımından izlenmesi gereken ölçü Alman hukukunda ikiye ayrılır. Bazı tecrübe prensipleri genel hayat tecrübesi ve kültürünün ürünüdür; bunun dışında kalanlar özel mesleki bilgiyle kazanılabilirler veya yerine getirilebilirler ve bir bilim, sanat, teknik veya ekonomik faaliyetin sonucu olarak görülürler. Birinci tecrübe prensipleri söz konusu olduğunda hakimin bilirkişiye başvurmak zorunda olmadığı, ikinci halde ise hakim özel bilgiye sahip olmadığı için artık bilirkişiye başvurma zorunluluğundan bahsedilmesi gerektiği söylenmektedir.⁵³

TTK müşterek avarya paylaşmasını, özel ve teknik bilgiyi gerektirmesi ve paylaştırmada birden fazla kişinin menfaatinin bulunması sebebiyle ayrıntılı olarak düzenlemiş, dispeççiye başvurmayı *zorunlu* kılmıştır. TTK m.1208'de müşterek avarya paylaşmasının mahkeme tarafından değil taraflar veya mahkemece atanacak *dispeççi* tarafından yapılması öngörülerek bilirkişiye başvurma zorunluluğu açıkça belirtilmiştir. Kanaatimizce dispeççi, HUMK 275 vd. da düzenlenen bilirkişiden farklıdır; zira dispeççi hakimin yardımcısı⁵⁴ değil tarafların yardımcısıdır ve daha önce belirttiğimiz⁵⁵ gibi donatan ve diğer ilgililerle

52 Üstündağ, Saim, Medeni Yargılama Hukuku, 5.bası, İstanbul 1992, sf.722-723.

53 Üstündağ, sf. 727.

54 Alman hukukundaki bir görüşe göre, bilirkişiler hakimin yardımcısıdır. Üstündağ, sf.724-725.

55 Bkz. sf.14.

dispeççi arasında sözleşme ilişkisi bulunmaktadır.⁵⁶ Bu itibarla dispeççinin TTK'nın başvurulmasını zorunlu kıldığı, özel niteliği haiz bir bilirkişi olduğu söylenebilir.

3. Hakem-dispeççi

Dispeççinin aynı zamanda hakem olarak görev yapması istendiği takdirde tarafların *ayrıca* bu konuda anlaşmaları; yani bu konuda bir tahkim sözleşmesi yapmaları gerekir. TTK m.1208 uyarınca dispeççinin tarafların *ittifakıyla* atanması ona *hakem-dispeççi* sıfatını kazandırmaz; tarafların müşterek avaryadan doğan anlaşmazlıkların tahkim yoluyla çözümleneceğini kararlaştırmaları gerekir. Uygulamada çarter-parti veya konişmentodaki kayıtlar genellikle müşterek avaryaya paylaşımının nerede ve hangi -maddi- hükümlere göre yapılacağına ilişkindir. Örneğin, "Fertivoy 88" çarter-partisinin II.bölümünün 28 nolu maddesinde müşterek avaryaya paylaşımının New York'ta 1974 tarihli York-Antwerp Kurallarına göre; "Gencon 94" çarter-partisinde (m.12) müşterek avaryaya paylaşımının -aksi kararlaştırılmadıkça- Londra'da ve 1994 tarihli York-Antwerp Kurallarına göre yapılacağı yer almaktadır.⁵⁷ Müşterek avaryada usule ilişkin hükümler *lex fori*ye (hakimin hukukuna) tabi olduğu için bu hükümlere göre sözleşmeden aksi anlaşılmadıkça dispeç Londra'da İngiliz hukukunda yahut da New York'ta Amerikan hukukunda *öngörülen usule* göre yapılacaktır.

Konişmento veya navlun sözleşmesinde yer alan *genel bir tahkim klozu*⁵⁸ müşterek avaryanın da hakemler vasıtasıyla görülmesi hususunda etkili olmaz. Taraflar bu konunun hakemler vasıtasıyla çözümlenmesini istiyorlarsa bu konuda ay-

56 HUMK m.275 ve devamında düzenlenen bilirkişilik kurumunda ise bilirkişi ve taraflar arasında bir sözleşme bulunmamaktadır. Bu nedenle bilirkişinin sorumluluğu bakımından sözleşmesel bir sorumluluk rejiminin ortaya çıkması mümkün değildir. Üstündağ, sf.738.

57 Diğer konişmento ve çarter-parti örnekleri için bkz. Ülgener, (Çarter Sözleşmeleri), sf. 640 vd.

58 Yani bu çarterpartiden doğacak uyuşmazlıkların tahkim yoluyla giderileceğine ilişkin bir kloz.

rica anlaşmalıdırlar. Zira belirttiğimiz gibi müşterek avaryaya paylaştırmasının da hakem-dispeççiler tarafından yapılacağı kararlaştırılmadıkça diğer uyuşmazlıklar hakemler vasıtasıyla görülse dahi müşterek avaryaya *o yerdeki dispeç usulüne göre* yapılacaktır. Anglo-Sakson hukukunda dispeççi - asıl olarak- bir bilirkişi (eksper) olarak görev yaptığı için bu hukuk sisteminde de aksi kararlaştırılmadıkça hakem olarak görev yapması söz konusu olmaz.

Tarafların anlaşarak dispeççi tayin ettikleri hallerde sözleşmenin yorumu önem taşır. Bu halde, taraflar arasındaki uyuşmazlığın hakemler tarafından çözümlenmesinin istendiğine dair iradenin kesin olarak sözleşmeden anlaşılması gerekmektedir; eğer taraflar arasındaki sözleşmeden bu ihtilafın hakemlerce hallinin istendiği anlaşılmıyorsa dispeççi sadece özel bilgiye sahip bir bilirkişi olarak görev yapar.⁵⁹

Uygulamada tarafların bu konularda anlaşmaları ya navlun sözleşmesi yapılırken yahut da müşterek avaryaya teşkil eden bir olayın gerçekleşmesinden sonra olur. Navlun sözleşmesi yapılırken taraflar çarter-parti veya konişmentoya "tahkim" veya "yetki" klozu koyarlar.⁶⁰ Acaba bu klozlar navlun sözleşmesine taraf olmayan gönderilene karşı geçerli olur mu?⁶¹

Navlun sözleşmesi kanunen şekle bağlı değildir. Bununla birlikte sözleşme şartlarının belirlenmesi ve taraflar arasında

59 Doğanay, sf.158.

60 Bu konudaki sorulardan birisi, kaptanın tahkim sözleşmesi yapabilmek için özel yetkiye sahip olmasının gerekip gerekmediğidir. BK m.388'de özel yetki gereken haller açıkça belirtilmiştir. Bu genel kuraldan ayrılmaya imkan yoktur. Kaptana bağlama limanında geniş yetkiler tanıyan TTK m.987'nin tahkim sözleşmesi yapma yetkisini de kapsar şekilde anlaşılması mümkün değildir. Kaptanın donatan adına tahkim sözleşmesi yapabilmesi için özel yetkiye sahip olması gerekir.

61 Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağa, Tahir, Deniz Ticaret Hukuku II, İstanbul 1995, sf. 74 dp.2; Ülgener, Fehmi, "Konişmento ve Navlun Sözleşmesindeki Tahkim/Yetki Klozlarının Uygulanmasıyla İlgili Sorunlar" (Tahkim/Yetki Klozu), Deniz Hukuku Dergisi, Y.4 S.1-2, sf. 59 vd.; Ülgener, (Çarter Sözleşmeleri) sf. 601 vd

bu hususta bir anlaşmazlık çıkmasını -mümkün olduğunca- önlemek amacıyla uygulamada sözleşmenin yazılı olarak tespiti tercih edilmektedir. TTK m.1017'de de taraflardan her birinin kendisine navlun sözleşmesi hakkında bir belge (çarter-parti) verilmesini isteyebileceği hüküm altına alınmıştır. Çarter sözleşmelerinde sözleşmenin akdinden sonra, yük taşınmak üzere teslim edilince yükletenin isteği üzerine bir konişmento düzenlenir(TTK m.1097).⁶²

Kırkambar sözleşmelerinde konişmento, kural olarak, aynı zamanda navlun sözleşmesinin kapsamını da ispat eden bir belgedir. Böyle olunca konişmento sadece taşıyanla gönderilen değil aynı zamanda taşıyanla taşıtan arasındaki ilişkileri de düzenler.

Çarter sözleşmelerinde ise durum farklıdır. Bunlarda konişmento sadece taşıyanla gönderilen arasındaki ilişkilerde esas tutulur (TTK m.1110/I); taşıyanla taşıtan arasındaki ilişki ise navlun sözleşmesi hükümlerine bağlı kalır. Konişmento düzenlenmesiyle , kural olarak, navlun sözleşmesi değiştirilmiş olmaz. Zira, asıl olan -aksi anlaşılmadığı sürece- tarafların bir çarter-partiyle tespit ettikleri sözleşme şartlarını kısa bir süre sonra düzenlenen konişmentoyla değiştirme istek ve arzusunda olmadıklarıdır⁶³. Ancak çarter-partide konişmentoyla sözleşme hükümlerinin değiştirileceği öngörülmüşse ya da aynı zamanda *yükleten olan taşıtanla* taşıyan bunu konişmento alıp verme sözleşmesiyle kararlaştırmışlarsa⁶⁴ başka bir deyişle, çarter-partiden sonra düzenlenen konişmentoyla tarafların navlun sözleşmesi şartlarında değişiklik yapmak istedikleri anlaşılıyorsa konişmentoyla çarter-parti hükümlerinin değiştirildiği kabul edilir.

Uygulamada genellikle matbu konişmento formülleri kul-

62 Konişmento hakkında bilgi için bkz. Çağa sf. 57 vd.

63 Çağa, sf. 74.

64 Bu zımni de olabilir. Örneğin, çarter-partiden farklı hükümler içeren konişmento aynı zamanda taşıtan olan yükleten tarafından itirazsız kabul edilmişse taşıyanla taşıtan arasında akdedilen sözleşme şartlarının konişmentoyla değiştirildiği kabul edilir.

lanılır. Çarter taşımalarda bu formüller basit şekildedir ve ayrıca şartlar ihtiva etmeyip çarter parti hükümlerine “*incorporation clause*”la⁶⁵ atıf yaparlar. Alman hukukuna göre “*freight and all other conditions as per charter-party*”⁶⁶ şeklindeki bir atıf, navlun sözleşmesinin gönderilenle olan ilişkiye uygulanabilir olan hükümlerini konişmento kapsamına ithal için yeterlidir. Anglo-Sakson hukukuna göre ise böyle bir atıf sadece navlun sözleşmesine göre gönderilenin ifa edeceği ve malın teslimine ilişkin şartlara ait sayılmaktadır.⁶⁷ Bu sebeple atıflar kapsamlı yapılmaktadır.

Tahkim ve yetki klozlarının Türk hukukunda üçüncü kişi taşıyan veya gönderileni bağlayıp bağlamayacağı konusunda ise şunu söyleyebiliriz:Konişmentoda yalnızca taşıyan veya temsilcisinin imzası bulunduğundan tahkim veya yetki gibi Türk hukukunda şekle bağlı anlaşmalarla ilgili şartlar ne taşıyanı ne de gönderileni bağlar.⁶⁸ Yükü teslim için konişmentoyu imzalamak tahkim sözleşmesi yapıldığı anlamını taşımaz. Konişmentonun imzalanması yükün teslimi için zorunludur. Türk hukukuna göre tahkim sözleşmesinin konişmento hamili bakımından geçerli olabilmesi için *hamilin konişmentoyu devralması sırasında bunun metninden herhangi bir tereddüte yer vermeyecek şekilde tahkim sözleşmesinin bulunduğunu anlayabilmesi gerekmektedir ki bunun en açık örneği tahkim klozunun doğrudan doğruya konişmentoda yer almasıdır.*⁶⁹

4. Hakem-bilirkişi dispeççi

Bir hukuki sorunun çözümlenmesinin herhangi bir vakıanın tayin ve tespitine bağlı olduğu hallerde bu vakıayı tespit et-

65 Birleştirme klozu.

66 Navlun ve diğer hükümler çarter-partide olduğu gibidir.

67 Çağa, sf.63; Ülgener (Çarter Sözleşmeleri), sf.615.

68 Yargıtay T.D'nin bu görüşü belirttiği 12.11.1959 tarihli eski bir kararı için bkz. Batider, 1961 sf.280. Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 27.2.1997 tarihli E.1996/6876 K.1997/0754 sayılı kararında ise aksi sonuca varmıştır. Karar için bkz. Ülgener (Tahkim/Yetki Klozu), sf.62-63.

69 Ülgener (Tahkim/Yetki Klozu), sf.74.

mek üzere tayin edilen kişilere hakem-bilirkişi denir. Hakem-bilirkişi raporu mahkemede açılan davada hakimin hükmüne esas teşkil eder; yani mahkeme normal bilirkişi raporundan farklı olarak (HUMK m.286) hakem-bilirkişi raporuyla bağlıdır. Hakem bilirkişi atanmasına ve onların verecekleri raporların taraflarca kabul edileceğine ilişkin anlaşmalar hukuki nitelik itibariyle HUMK m.287'ye göre *münhasır delil sözleşmesidir*. Bu nedenle hakem-bilirkişi raporları normal bilirkişilerin raporlarından farklı olarak gerek tarafları gerekse mahkemeyi bağlayıcı niteliktedir.

Hakem-bilirkişi sözleşmesiyle taraflar aralarındaki belli bir uyuşmazlık konusunun miktarının veya niteliklerinin belirli kişiler veya kurullar tarafından tespit edileceğini ve hakem-bilirkişiler tarafından yapılacak tespiti kabul edeceklerini kararlaştırırlar.⁷⁰ Müşterek avarya ilgililerinin de dispeççinin *hakem-bilirkişi* olarak görev yapmasını kararlaştırmalarına ve hazırladıkları raporu delil sözleşmesi niteliğinde kabul etmelerine hiçbir engel yoktur.

Hakem-bilirkişiler hakemlerden tamamen farklı kişilerdir. Hakem tıpkı hakim gibi vakıaları kanun veya tarafların kararlaştırdıkları norm çerçevesinde icra ederek bir hüküm vermekle yükümlü olan kimsedir. Halbuki hakem-bilirkişi bir hukuki sorunun halli kendisine bağlı bulunduğu bir vakıayı tayin ve tespit etmekle görevlendirilir. Hakem-bilirkişiler, haklar ve hukuki ilişkiler üzerinde karar veremezler; ancak meydana gelen bir zararın miktarını, bir şeyin değerini, bir kusurun varlığını uzmanlık alanlarına göre tayin ve tespit ederler.⁷¹ Hakem-bilirkişilerin görevi, sadece kendilerine gönderilen hususu tespit etmektir. Hakem-bilirkişiler, örneğin, sigortalı malın hasarını tespit ettikten sonra bu hasarı kimin ödeyeceğine karar veremezler. Hakem-bilirkişilerin yaptıkları iş sadece bir tespitten ibaret olduğundan kararlar doğrudan doğruya icra edilemez.

⁷⁰ Bu duruma sigorta sözleşmelerinde çok sık rastlanır. Taraflar poliçede, hasarın, seçilecek hakem-bilirkişiler tarafından tespit edileceğini ve tespitini tarafları bağlayacağını kararlaştırmaktadır.

⁷¹ Kuru/Aslan/Yılmaz, Medeni Usul Hukuku, Ankara, 1998, sf. 726.

Bu nedenle, hakem- bilirkişilerin kararları temyiz de edilemez. Hakem-bilirkişilerin yaptıkları tespit sadece mahkemede açılan davada hakimin hükmüne esas teşkil eder.

Dispeççi de hakem-bilirkişi olarak tayin edildiği takdirde hazırladığı dispeç raporu taraflar ve mahkeme açısından bağlayıcı olacaktır.

IV. Dispeçin Yapılışı

1. Dispeçin hazırlanması

a) Dispeççi (bilirkişi) veya hakem-bilirkişi dispeççi tarafından hazırlanması

Asıl itibariyle bir bilirkişi raporu olan dispeçin hazırlanması için kanun bir takım özel hükümler sevk etmiştir. Buna göre, ilgililerden her biri ellerinde mevcut ve dispeçin yapılması için gerekli bulunan vesikaları özellikle çarter-parti, konişmento ve faturaları tayin olunan dispeççilere ibraza⁷² mecburdurlar (TTK m.1208/2). Dispeççinin talebi üzerine, mahkeme, HUMK hükümleri uyarınca ellerinde bulunan vesikaları dispeççiye vermeye emreder (TTK m.1208/3). Belgelerin ibraz edilmesinin ön şartı tarafların bu belgelere doğrudan sahip olmasıdır, dolaylı olarak sahip olmak yeterli değildir.⁷³ Dispeççi de taraflar da belgelerin içeriğiyle bağlı olmaz.

Dispeçin yapılması talebi olayın müşterek avaryaya sayılmayacağı ileri sürülerek dispeççi tarafından reddedilirse dispeçin yapılmasının gerekip gerekmediğine ilgililerden herhangi birinin veya sigortacının talebi üzerine mahkemece karar verilir (TTK m.1209/son). Dispeççinin dispeçi hazırlamayı reddi halinde tarafların anlaşarak yeni bir dispeççi tayin etme hakları vardır; fakat böyle bir durumda tarafların anlaşmaları pek mümkün olmadığı gibi anlaşmış olsalar bile bu anlaşmanın sigortacı açısından hüküm ifade etmesi söz konusu değildir. Kanun, sigortacıya, dispeççinin kaçınması halinde hiçbir koşula

⁷² Başka belgelere de, örneğin yük ve tekne sigorta poliçelerine de ihtiyaç duyulabilir.

⁷³ Rabe, 942.

tabi olmadan mahkemeye başvurma hakkı vererek dispeççinin müşterek avaryanın yokluğunu ileri sürmesi halinde sırf bu konuya münhasır kararını uygun görmüştür. Mahkemenin incelemesi sadece *evrak üzerinden veya ilgilileri ve sigortacıları dinlemek* suretiyle basit muhakeme usulüyle olur. Vereceği karar da *müşterek avaryanın mevcut olup olmadığına değil, dispeçin yapılmasının gerekip gerekmediğine* ilişkindir. Bu karar müşterek avaryanın varlığı konusunda *kesin hüküm* teşkil etmez.⁷⁴

Dispeççi, dispeçin yapılması hususunda tereddüde düşmez veya tereddüt halinde mahkeme tarafından müşterek avaryanın yapılması gerektiğine karar verilirse, kendisine sunulan belgeler ışığında ve bu konudaki özel bilgisiyle bir rapor hazırlar.

Önceki zamanlarda dispeççinin müşterek avaryanın varlığı konusunda bazı şüpheleri olması halinde hazırladığı dispeçlerin metinlerine "salvo jure"⁷⁵ veya "for the consideration of the underwriters"⁷⁶ klozları eklenirdi. Bu klozlar yalnızca tarafların dispeçi kabul edip etmemeleriyle ilgilidir, dispeççinin düşüncesinin bir önemi yoktur.⁷⁷

b) Hakem-dispeççiler tarafından hazırlanması

Bir hak üzerinde uyuşmazlığa düşmüş olan iki tarafın -anlaşarak- bu uyuşmazlığın çözümlenmesini özel kişilere bırakmalarına ve uyuşmazlığın bu özel kişiler tarafından incelenip karara bağlanmasına *tahkim*, uyuşmazlığın çözümlenmesi kendilerine bırakılan bu kişilere de *hakem* denir. Tarafların müşterek avaryaya paylaşmasının tahkim yoluyla yapılmasını kararlaştırmaları halinde dispeççiler *hakem-dispeççi*⁷⁸ sıfatıyla görev yaparlar.

74 Bkz. sf.14. Ayrıca, Tekil, sf. 293; Rabe, 941.

75 "Bütün hakları mahfuzdur, ihtirazi kayıt ile"

76 "Sigortacının dikkatine"

77 Rabe, 941-942.

78 Ancak daha önce belirttiğimiz gibi hakem-dispeççiler hakem-bilirkişi dispeççilerden farklıdır.

Deniz ticareti hukukunda tahkim daha çok tarafların çarter-parti veya konişmentoya koydukları tahkim klozlarına dayanır. Konişmentolara konan tahkim klozlarının uygulamada yarattıkları sorunlar hakkında daha önce açıklamalarda bulunduğumuz.⁷⁹ Geçerli bir tahkim sözleşmesi veya klozunun bulunduğu hallerde dispeççiler aynı zamanda hakem olarak karar verecekler; yani hazırladıkları raporda sadece paylaştırmayı yapmayacaklar, tarafların *iddia ve savunmalarını da dikkate alarak* karar vereceklerdir. Bu halde hakem-dispeççilerin hazırladıkları rapor ve verdikleri karar TTK m.1210 ve 1211 maddelerine değil HUMK'un 532 ve 533.maddelerine tabi olacaktır.

Uygulamada taraflar dispeç prosedürünü ve dolayısıyla masrafları hafifletmek için çoğunlukla bu yola başvurmuşlardır.

2. Dispeç raporu

Dispeç raporu ister sadece dispeççi isterse hakem-dispeççi tarafından hazırlansın genel olarak şu kısımlardan oluşur:⁸⁰

a) Olaylar: Birinci kısımda müşterek avarya olayı anlatılır. Buradaki açıklamalara gemi jurnali ve deniz raporu esas teşkil eder (TTK m.980-984). Olayda müşterek avarya şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediği bunlara göre tespit edilir.

b) Dispeçin hukuki esası: Bu kısımda alacaklı ve borçlu masa yer alır. Alacaklı masada müşterek avarya hareketinin doğrudan sonucu olan zarar ve masraflar;⁸¹ borçlu masada ise müşterek avarya hareketine konu olan yolculuğun sonunda kurtulan değerler tespit edilir. Müşterek avarya paylaşımında -prensip- yolculuğa katılmış olan gemi, yük ve navlundan her birinin değeri oranında müşterek avarya zararlarına katılması-

⁷⁹ Bkz. sf. 18-19.

⁸⁰ Dispeç raporuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Gilman, C.B.Jonathan, Arnold's Law of Marine Insurance and Average, London, 1997.

⁸¹ Bir müşterek avarya hareketi sebebiyle meydana gelen gecikme zararları fedakarlığın doğrudan doğruya veya dolayısıyla sonucu olup olmadığı araştırılmaksızın alacaklı masaya sokulmaz.(TTK m.1180)

dır.⁸²

c) Taksim: Bu kısım garame paylarının belirlendiği bölümdür. Garameye katılma oranı alacaklı masanın borçlu masaya bölünmesi suretiyle bulunur.⁸³

Hakem-dispeççiler tarafından hazırlanan dispeç raporlarında da bu bölümler bulunmakta, bundan başka tarafların talep ve savunmalarına da geniş yer verilmektedir.

3. Dispeçin tasdiki

a) Dispeççi (bilirkişi) tarafından hazırlanan dispeçin tasdiki

Özel ve teknik bilgiyi gerektiren dispeç raporunun tasdikinde hakimin takdir yetkisi sınırlandırılmış, hatta kaldırılmış, *sadece ilgililere* itiraz etme imkanı tanınmıştır. Dispeççi tarafından hazırlanan dispeç raporu, doğrudan doğruya icrası mümkün olan bir ilam niteliğinde olmadığı için ilgililer ve sigortacı TTK m.1207'deki yer mahkemesinden *dispeçin tasdiki*ni isteyebilecekleri gibi *avaryanın nevi'ne* ve *hesaplarına* itiraz da edebilirler. İlgililer veya sigortacılardan birinin duruşmaya çağrılacakların ad ve soyadlarını içeren bir dilekçeyle yetkili mahkemeye başvurması tasdik prosedürünün gerçekleşmesi için gereken ilk iştir. Bunun üzerine mahkeme:

- Dispeççinden dispeçle ilgili evrakı ve gerekirse bunları tamamlayacak belgelerin ibrazını ellerinde bulunduran kişilerden ister (TTK m.1210/3).
- Duruşma gününden en az on beş gün önce tebliğ olunacak şekilde gönderilen davetiyeyle dilekçede kimlikle-

⁸² Bu esasın sağlanabilmesi için borçlu masa, müşterek avarya hareketine konu olan gemi, yük ve navlundan her birine gelen zarar ve yolculuk sonunda kurtulan kısmın değerinin birbirine eklenmesi suretiyle oluşturulur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kender, sf. 18.

⁸³ Örneğin, alacaklı masadaki değerlerin toplamı 10 milyar, borçlu masadaki 50 milyar liraysa garameye iştirak payı 1/5'tir; yani o yolculuğa katılmış olan gemi, yük ve navlundan her biri yolculuk başındaki değerinin 1/5'i oranında müşterek avarya zararına katılacaktır.

ri yazılı ilgililerin hepsi duruşmaya çağrılır ve davetiyede ayrıca *dispeçe* ilgili *müsbit vesikaların mahkeme kalemünde incelenebileceği ve çağrılan kişinin daha önce de mahkemede itirazda bulunabileceği, belirlenen günde gelmediği takdirde dispeçe muvafakat etmiş sayılacağı* bildirilir.

İlgililerin itirazı hiçbir şekle bağlı değildir; yazılı olarak sunulabileceği gibi mahkeme kalemünde tutulmuş bir zabıt da olabilir. İtirazda gerektirici sebeplerin gösterilmesi şart değildir ama itiraz duruşmanın eksik ve karanlık bazı beyanlarla uzatılması için yapılmamalıdır. Bu sebeple kanun *dispeç raporuna itirazın en geç ilk celsede hiçbir tereddüt gerektirmeyecek derecede açık ve etraflı olarak bildirilmesini "mecburi" tutmaktadır ve davetiyenin, tebliğ için, duruşma gününden en az on beş gün önce gönderilmesini* öngörmüştür. Buna rağmen *haklı sebepler dolayısıyla* itirazın ilk celsede dahi dermeyan edilmesi mümkün olmazsa hakim ilgiliye itirazını bildirmek için bir defalık uygun bir mehil verir(TTK m.1210/3). Bütün bu hükümler yapılacak itirazın şartları üzerinedir. Tespit edilen süre zarfında itiraz yapılmamışsa veya yapılmasına rağmen yukarıdaki eksiklikler sebebiyle yapılmamış sayılmışsa (TTK. m.1210/5) bu halde kendi itirazını ileri sürememiş olan ilgili başka ilgilinin geçerli itirazından faydalanabilecek midir? TTK m.1210/4'te "*..... davetiyede çağrılanın muayyen günde gelmediği takdirde dispeçe muvafakat etmiş sayılacağı*"nın yazılması gerektiği belirtilmiştir. "*Muvafakat*" deyiminden kabul edilen şeklin sadece nihai olduğu anlaşılabilmesine göre itirazda bulunmamış ilgilinin bundan faydalanamayacağı anlamı çıkmaz⁸⁴ ve müşterek avarya hesaplaşmasının bölünmez karakteri de bunu gerektirir. TTK m.1210/4'te muayyen günde gelmeyen dispeçe muvafakat etmiş sayılacağı söylenmektedir. Oysa aynı madde yine davetiyede "*çağrılanın daha önce de dispeçe karşı mahkemede itirazda bulunabileceğinin yazılmasını*" şart koştuğuna göre itirazını bu şekilde yapmış ilgilinin sırf duruşmada bulunmaması nedeniyle itirazından vazgeçmiş sayılması düşünülemez. Bu sebeple, ilgili belirlenen günde gelmese bile itira-

84 Tekil, sf. 296.

zını kanuni süre içinde yapmışsa itirazının duruşmada mutlaka dikkate alınması gerekir.

Dispeç raporu, kanunen gereken süre içinde itiraza uğramamışsa, mahkemece tasdik olunur. Eğer bu süre içinde itiraz yapılmışsa mahkeme itiraz üzerine ilgilileri dinler. İtirazın yerinde olduğu görülür veya başka surette bir anlaşmaya varılırsa dispeç buna göre düzeltilerek tasdik olunur(TTK m.1211/1). İtirazın hemen karara bağlanmasının mümkün olmaması halinde, dispeç raporunun itirazın kapsamı dışında kalan kısımları ayrı bir kararla tasdik olunur ve itiraz edilen kısım hakkında duruşmaya devam olunur(TTK m.1211/2). Kanunun bu kısmı problem yaratmaktadır. Eğer ihtilaf avaryanın nev'i üzerindeyse tasdik için bunun sonucunun beklenmesi gerekir. İtiraz sadece avaryanın hesapları üzerindeyse bu durumda kısmi tasdikle kabul edilmiş garameye iştirak payı oranı, tasdik edilmiş kısımda mevcut haklara etki etmeyecek midir? TTK m.1213 şöyle demektedir: *"Dispeç raporunun tasdiki hakkındaki kararın kesinleşmesiyle bu karar raporda gösterilen alacakların ödenmesi için verilmiş bir ilam mahiyetini kazanır"*. Bu sorun ancak kısmi tasdik yoluna gidilirken tasdikten faydalanan kimselerin ihtilafın kapsamına uygun teminat yatırmalarıyla çözümlenebilir.⁸⁵

Dispeç raporunun tasdiki hakkındaki karar *raporda gösterilen alacakların ödetilmesi için bir ilam* niteliğindedir. Bununla birlikte eğer bir dispeç raporu itiraza uğramamış olursa tasdik kararının kesinleşmesinden önce de bu mahiyettedir (TTK m.1213/1). *"Kanuni süre içinde ileri sürülmemiş itiraz, dispeçi kabul hükmünde olacağından (TTK m.1213/4)"* kanun burada artık kesinleşmeyi kararın ilam fonksiyonu taşıyabilmesi için gerekli bir şart olarak görmemiştir.

Müşterek avaryanın bölünmez karakterine rağmen kanun bu konuda kesin kararın nispileği prensibini dikkate almıştır. Nitekim TTK m.1213/2ye göre *"Raporun tasdikine ait ilam, tasdik talebi üzerine yapılan duruşmaya usulüne göre çağrılmış olmayan ilgililer aleyhine hiçbir netice doğuramaz."* Buna göre

⁸⁵ Tekil, sf. 297.

tasdike ilişkin dilekçede isimleri gösterilmeyen ilgililer, tasdik edilmiş dispeç hükmünü tartışmada serbesttirler ve bu onların söz konusu tasdik kararından delil olarak yararlanmalarına engel olmaz.⁸⁶

b) Hakem-dispeççiler tarafından hazırlanan dispeçin tasdiki

Hakem-dispeççiler dispeçi hazırlayıp paylaştırmayı yapınca verdikleri⁸⁷ kararlarını yetkili ve görevli mahkeme kalemine verirler. Karar verildikten sonra kararın ve dosyanın mahkeme kalemine tevdi için belli bir süre yoktur. Hakem-dispeççi kararı mahkeme kaleminde saklanır ve isteyen tarafa sureti verilir. Hakem-dispeççi kararı kendisine verilen mahkeme, kararın kendisine verildiğini ve neden ibaret olduğunu iki tarafa da yazılı olarak tebliğ eder. Karar iki taraf hakkında ancak bu tebliğ tarihinde mevcut sayılır (HUMK m532/II). Hakem-dispeççi kararına karşı temyiz süresi bu tebliğ tarihinden itibaren başlar⁸⁸. Hakemlerin verdikleri karar temyiz süresi geçince taraflardan birinin talebi üzerine mahkeme tarafından tasdik olunur. Tasdik gerçekleşmedikçe hakem kararı icra edilemez. Hakem kararı temyiz edilmişse temyiz mahkemesinin tasdik kararı yeterlidir; ayrıca yetkili hakim tarafından tasdike ihtiyaç yoktur. Hakem kararları mahkeme kararlarından farklı olarak ancak kesinleştikten sonra icra edilebilir. Kesinleşen hakem kararı maddi anlamda kesin hüküm teşkil eder.

Daha pratik ve ekonomik olduğu düşüncesiyle müşterek avarya paylaşılması, -çoğunlukla- hakem-dispeççiler tarafından yapılmaktadır. Uygulamada da uyumsuzluk -çoğunlukla- müşterek avarya paylaşmasının dispeççiler mi yoksa hakem-dispeççiler tarafından mı yapıldığına ilişkin olmaktadır. Yargıtay 11. Hukuk Dairesinin 1983 tarihli bir kararına⁸⁹ göre:

⁸⁶ Tekil, sf. 298.

⁸⁷ Karara muhalif kalan hakemin kararı imzalamaması geçerliliği etkilemez.

⁸⁸ Buna karşılık karar hakkında zamanaşımı kararın verildiği tarihten itibaren işlemeye başlar.

⁸⁹ E.1983/2666 K. 1983/3428 T.30.06.1983. Yayınlanmamış bir karardır.

“Donatan D.B Deniz Nakliyat T.A.Ş’ye ait ‘M/V....’ şilebine Portekiz açıklarında 15.8.1981 günü Yunan Bandıralı ‘M/V...3’ gemisinin saldırısı sonucu oluşan çatma nedeniyle hasarlanan gemi ve yükün ortaklaşa esenliği uğruna en yakın liman olan Lizbon’da barınma kararı verilip bunun uygulanması sonucu yapılan gider ve özverinin müşterek avarya oluşturduğundan söz edilerek konișmentonun 21.maddesi uyarınca, donatanca ve mahkemece belirlenen hakem-dispeççilerden, donatan vekilince “müşterek avarya halinin varlığına karar verip, 1950 York-Antwerp kurallarına göre müşterek avarya dispeçinin düzenlenmesi istenmiş, hakem-dispeççilerce 31.1.1983 günü sonuçlandırılan toplantı ve incelemeler sonucunda sunulan belgeler ve kendiliklerinden yaptırılan uzman bilirkiși raporları dayanak yapıp 1950 York-Antwerp kuralları da gözetilerek olayda müşterek avarya öğelerinin var olduğu, dispeç düzenleme tarihindeki döviz satış kuru gözetilip ayrıntıları belirtilen (60.059,051) alacaklı masaya karşılık konișmento hükümlerine göre navlunun her ortamda kazanılması nedeniyle gemi ve yük değerinden oluşan borçlu masa tutarının (176.582,068) lira olması nedeniyle müşterek avarya garame oranının %34,0119762 olarak saptanarak buna göre paylaşırma cetveli düzenleyip kararın onanması için İstanbul Ticaret Mahkemesine sunulmuştur. Donatan vekiliyle yük ilgilisiMadencilik Limited Şirketi veSigorta Şirketi T.A.Ş vekilleri temyiz isteminde bulunmuşlardır.

Hakem-dispeççiler raporunda belirtilen ve yanlarca çekişme konusu yapılmayan konișmentonun 21.maddesi hükmü olayda müşterek avarya olup olmadığının donatan ve mahkemece seçilecek hakem-dispeççiler tarafından belirleneceğini öngörmektedir. Olayda müşterek avarya unsurlarının bulunup bulunmadığı konusunun hakem-dispeççilerce karara bağlanacağı yolundaki konișmento hükmü, soyut biçimde hasar ve zarar tutarının saptanmasına ilişkin bulunan bu kaydı içeren anlaşma HUMK’ta da öngörülen nitelikte bir “tahkim sözleşmesi”dir. Niteliği gereği anılan yasanın 516 vd. maddeleri hükmü kapsamına giren söz konusu karar hakem kararları gibi usulen onamaya bağlıdır.

Konișmentodaki tahkim koşuluna dayalı bulunan ve yerel

mahkemece usulü onama açıklamasıyla dairemize gönderilen hakem-dispeççi kararının bu nedenle doğrudan temyiz yeteneği bulunmaktadır. Bu yüzden TTK'nın 1210.maddesi hükmü gözetilerek öncelikle yerel mahkemeden dispeçin onanması için duruşma açılıp karar oluşturulmasının istenilmesi gerektiği öne sürülemez. Sözü edilen yasa hükmünde öngörülen düzenleme birlikteliği raporu niteliği bulunan dispeç raporları için söz konusudur. Konişmentodaki tahkim koşuluna dayalı olan ve olaydaki müşterek avaryaya unsurlarını irdeleyen ve bu niteliği gereği hakem kararı olarak kabulü gereken hakem-dispeççiler kararı hakkında TTK'nın 1210.maddesi hükmünün uygulanması olanağı bulunmadığından temyiz itirazlarının reddi gerekmiştir. Nitekim Yargıtay'ın kökleşmiş içtihatları da aynı doğrultudadır.(Örneğin, Yargıtay TD 14.4.1950 E.1949/4276 K.1860, 17.11.1956 E.1956/4846 K.6003, 8.12.1960 E.1960/2548 K.3327, 6.1.1966 E.1965/3968 K.65 kararlarında vurgulandığı gibi).

Olaydaki konişmentonun 21.maddesinde "...olayda müşterek avaryaya olup olmadığının donatan ve mahkemece seçilecek hakem-dispeççiler tarafından belirleneceği..." öngörülmektedir. Bu konuda bir problem yoktur. Müşterek avaryanın söz konusu olup olmadığının tespiti için bir tahkim şartı konmuştur. Bu tahkim şartı uyarınca yapılan inceleme sonucunda hakemler müşterek avaryanın mevcut olduğu sonucuna varmışlardır. Bunun üzerine donatan vekili 1950 York-Antwerp kaidelerine göre müşterek avaryaya paylaşmasının yapılmasını istemiştir. Konişmentodaki şartta -karardan anlaşıldığı kadarıyla- müşterek avaryaya paylaşmasının da müşterek avaryanın varlığına karar veren kişiler tarafından yapılacağı "açıkça" yer almamaktadır. Kanaatimizce, müşterek avaryanın mevcut olup olmadığının belirlenmesini hakemlere bırakan bu hüküm dispeç raporunun hazırlanmasının da hakemlerden istediği şekilde yorumlanmalıdır. Bu sebeple dispeç raporunun onayının TTK m.1210 değil HUMK m.516 ve devamı maddelerine tabi olduğuna ilişkin Yargıtay kararı isabetlidir.

c) Hakem-bilirkişi dispeççi tarafından hazırlanan dispeç

Dispeççinin hakem bilirkişi olarak tayin edilmesi durumunda taraflar arasında bir delil sözleşmesi yapılmış olduğunu ve bu sözleşmenin taraflar ve mahkeme için bağlayıcı olacağını belirtmiştik.⁹⁰ Bu halde tarafların *avaryanın nev'ine ve hesaplarına itiraz* etmeleri söz konusu olmaz. Hakem-bilirkişi dispeççi tarafından hazırlanan bu rapor tarafları ve mahkemeyi bağlar ve açılan bu davada hakimin hükmüne esas teşkil eder.

4. Yabancı ülkelerde yapılan dispeçin Türkiye'de uygulanması

Daha önce de belirttiğimiz⁹¹ gibi Fransız ve İspanyol hukukunda Türk-Alman hukukundakine benzer bir düzenleme mevcuttur. İskandinav ülkelerinde ise hükümetçe tayin edilmiş dispeççiler bulunur. İskandinav ülkelerinde dispeççinin hazırladığı rapor belirli bir süre içinde itiraza uğramazsa ilam niteliğini kazanır.⁹² Anglo-Sakson hukukunda ise ne mahkemece ne de hükümetçe tayin edilmiş dispeççiler bulunur. Dispeç, bu alanda uzman kişiler tarafından hazırlanır. Hazırlanan dispeç raporlarının mahkemece tasdik edilmesi de şart değildir. Anglo-Sakson hukukunda, tarafların hazırlanan raporu, yani paylaştırmayı kabul etmeleri halinde hiçbir problem kalmaz. Bu hukuk sisteminde, mahkemeye, hazırlanan raporun kabul edilmemesi halinde başvurulur.⁹³

Türkiye dışında ve başka bir hukuka göre hazırlanan dispeçin Türkiye'de uygulanacak olması halinde durum şöyledir:

Dispeç yapıldığı ülkenin kanunlarına göre bir mahkeme veya hakem kararı niteliğini taşıyorsa bu halde Türkiye'de icra olunabilmesi için MÖHUK m.34 ve 43'e göre tenfiz kararı veril-

90 Bkz. sf. 21.

91 Bak. sf.13

92 bkz. Messelt.

93 Rose, sf.92 vd.

mesi gerekir. Anglo-Sakson hukukuna göre yapılmış ve itiraza uğramamış bir dispeç ilam niteliği taşımadığı için tenfiz söz konusu olmaz. Eğer Anglo-Sakson hukukuna göre hazırlanmış dispeçi taraflar kabul etmemiş ve bunun üzerine mahkemeye başvurulmuşsa bunun sonucunda bir mahkeme ilamı söz konusu olacağı için MÖHUK'a göre tenfiz kararı verilebilir.

Yurt dışında yapılmış bir dispeç hakkında Yargıtay 11. Hukuk dairesinin 11.10.1985 tarihli bir kararı ⁹⁴ şöyledir:

"..... Davacı vekili müvekilinin donatanı olduğu gemiyle davalı 'a ait yük taşınırken geminin Hayfa limanına sığınması sırasında karaya oturduğunu, sözleşme hükmü ve davalı sigortadan alınan taahhütname uyarınca müşterek avarya sebebiyle Londra da 27.8.1981 günlü dispeç raporu alındığını, bu rapora göre davalıların ödemesi gereken 179.679,33 ABD doları tutarındaki garame payını ödemeye yanaşmadığını ileri sürerek Türk parası karşılığı olanliranın davalılardan tahsilini talep etmiştir.

Davalılar vekili konişmento hükümlerine göre uyumsuzluğun Londra Yüksek Mahkemesince çözümlenmesi gerektiğini, dispeç raporunun gerçeği aksettirmediğini ve dispeç raporunun tasdikinin İngiliz Yasalarına göre yaptırılmamış olması nedeniyle kesinlik de kazanmadığını savunarak davanın reddini istemiştir.

Mahkemece davanın kabulüne dair tesis edilen kararın dairemizce onanması üzerine davalılar vekili bu defa karar düzeltme isteminde bulunmuştur.

Dosyadaki yazılara, mahkeme kararında belirtilip Yargıtay ilamında benimsenen gerektirici sebeplere ve navlun sözleşmesinin (Jason Klozu) başlığını taşıyan 38.maddesine göre müşterek avaryanın 1950 York-Antwerp kurallarına göre ödeneceği ve dispeçin Londra'da mukim dispeç bürosu olan Richard Hogg International Adjusters'a başvurularak bu yerden dispeç raporu alınmış bulunmasına, dispeç bürosuna donatan tarafından yapılan başvurudan sonra davalılar olan yük sahibiyle onun sigor-

⁹⁴ E. 1985/4957 K. 1985/5253. Yayınlanmamış bir karardır.

tacısının düzenledikleri taahhütnamelerde adı geçen dispeç bürosunca saptanacak garameyi ödeyeceklerini açıkça bildirmiş olmalarına ve nihayet dispeç raporunun İngiliz Kanunlarına göre tasdikinin gerektiği yolundaki savunmanın kanıtlanmamış olmasına ve esasen davalı sigortacının TTK'nın 1394 ve özellikle 1396.maddeleri hükümleri karşısında yerinde görülmeyen tüm karar düzeltme istemlerinin reddi gerekmiştir.”

Daha önce belirttiğimiz⁹⁵ gibi müşterek avaryada irade serbestliği prensibi geçerlidir. Olayda konişmentoda dispeçin Lonra'da 1950 tarihli York-Antwerp kurallarına göre yapılacağı yer almaktadır. Bu durumda dispeç İngiliz hukukundaki usule uygun olarak yapılacaktır. İngiliz hukukunda mahkemeye ancak hazırlanan raporda uzlaşma sağlanamadığı takdirde başvurulur. Olayda taraflar hazırlanan rapora itiraz etmemiş, raporu kabul ve raporda yer alan meblağı ödemeyi taahhüt etmişlerdir.

Bu halde, -kanaatimizce- artık bir mahkeme dışı sulh sözleşmesi⁹⁶ söz konusudur. Mahkeme dışı sulh⁹⁷, diğer sözleşmeler gibi tamamen maddi hukuk hükümlerine tabidir. Mahkeme dışında yapılan sulh sözleşmesi yerine getirilmediği takdirde HUMK m.151'deki şekil⁹⁸ şartı aranmaz. Mahkeme dışındaki sulh sözleşmesine dayanan taraf, bunu kanunen geçerli olan her türlü delille ispatlayabilir. Davalının itirazı da yerinde değildir. Zira belirttiğimiz gibi İngiliz hukukunda dispeçin tasdiki -itiraz olmadığı sürece- gerekmez; ancak yapılan paylaştırmada uzlaşma sağlanamadığı takdirde mahkemeye gidilir. Davalı, İngiliz hukukuna göre rapora itiraz etmemiş aksine ödemeyi kabul ve taahhüt etmiştir. Taraflar bedel üzerin-

95 Bkz. sf.10.

96 Sulh, bir uyuşmazlığın taraflarının karşılıklı anlaşmayla uyuşmazlığa son vermeleridir. Bkz. Kuru/Aslan/Yılmaz, sf. 502.

97 HUMK'da ayrı bir müessese olarak düzenlenmemiş olmasına rağmen davada da sulh mümkündür; çünkü sulh taraflar arasında yapılan bir sözleşme olup uyuşmazlığı sona erdirir. Kuru/Aslan/Yılmaz, sf.502 vd.

98 Sulh sözleşmesinin tutanağa yazılması, tutanağın sulha ilişkin bölümünün okunarak taraflara imzalatılması ve taraflara okunup imza-

de anlaşmışlardır ve davalının bu bedeli ödemesi gerekir. Ödemediği takdirde Türk mahkemeleri önünde açılan davada bu belgenin niteliği artık mahkeme dışında yapılmış bir sulh sözleşmesidir. Yargıtay hukuki bir nitelendirme yapmamıştır; ancak vardığı sonuç yerindedir.

Sonuç

Müşterek bir deniz sergüzeştine atılmış gemi ve yükü tehdit eden bir tehlikeden onları korumak amacıyla makul bir hareket tarzı teşkil edecek şekilde bile bile yapılan olağanüstü fedakarlık ve masraflar gemi veya yükün tamamen veya kısmen kurtulması halinde müşterek avarya teşkil eder ve bu hareketin sonucunda meydana gelen zarar ve masraflar ilgililer arasında paylaşılır. Bu zarar ve masrafların paylaşımını gösteren rapor "*dispeç*" ve bunu hazırlayan kişiler de *dispeççi* (*dispeçör*) olarak adlandırılırlar.

Müşterek avarya alanında irade serbestliği prensibi dolayısıyla taraflar uygulanacak hukuku serbestçe tayin ederler. Uluslararası planda yeknesaklığı sağlamak için hazırlanan York-Antwerp kuralları maddi hukuk açısından oldukça büyük bir ihtiyaca cevap vermektedir. Uygulamada matbu çarter-partilerde yer alan klozlarla hukuk seçimi ve yetki sözleşmeleri yapılmakta ve dolayısıyla bu konularda problem yaşanmamaktadır. Hukuk seçimi ve yetki sözleşmesinin yapılmadığı hallerdeyse devletler özel hukukuna göre uygulanacak hukuk ve yetkili mahkeme tespit edilmekte fakat belirtildiği üzere buna pek gerek kalmamaktadır.

Asıl niteliği itibariyle *dispeççi*, TTK'nın *başvurulmasını zorunlu kıldığı bilirkişidir*. Ancak *hakem-bilirkişi* veya *hakem* olarak tayin edilmesi de mümkündür. Hukuki statüsüne göre hazırladığı *dispeç* raporunun etkisi de değişmektedir.

TTK'daki düzenleme itibariyle *bilirkişi* olan *dispeççinin* hazırladığı rapor TTK m.1210-1213'e göre tasdik edildikten sonra uygulanır. *Dispeççi hakem-bilirkişi* olarak tayin edilmişse bu halde 1210'da yer aldığı şekilde ilgililerin itirazı söz konusu ol-

maz. Hakem-bilirkişi dispeççinin hazırladığı rapor tarafları ve hakimi bağlayarak hakimin hükmüne esas teşkil eder. Dispeççinin aynı zamanda *hakem* olarak tayin edilmesi -uyuşmazlığın tahkim yoluyla giderilmesi- halindeyse *hakem-dispeççinin* hazırladığı rapor bir *hakem kararı* niteliğini taşır ve bu durumda TTK m.1210 ve devamına göre değil HUMK m.532 ve 533'e göre tasdiki söz konusu olur. Önemle belirtmek gerekir ki dispeçin hakem-dispeççiler tarafından yapılması için tarafların bu konuda *ayrıca* anlaşmaları gerekir. Navlun sözleşmesinde bu sözleşmeden doğan ihtilafların tahkim yoluyla giderileceğinin yer alması müşterek avarya bakımından da geçerli olmaz. Bu halde diğer uyuşmazlıklar tahkim yoluyla çözümlense bile *dispeç yapıldığı yerdeki usule uygun* şekilde hazırlanır.

Dispeçin Türkiye dışında yapılması halinde eğer dispeç yapıldığı ülke kanununa göre bir mahkeme veya hakem kararı niteliğini taşıyorsa Türkiye'de uygulanabilmesi için *tenfizi* gerekir. Anglo-Sakson hukukunda olduğu gibi mahkemece tasdiki ancak itiraz halinde söz konusuysa bu halde usul hukukunun kendisine verdiği niteliğe göre değerlendirilmesi gerekecektir.

KAYNAKÇA

- ÇAĞA, Tahir, Deniz Ticareti Hukuku, İstanbul 1995.
- DOĞANAY, İsmail, Müşterek (Büyük) Avarya ve Dispeç, Yargıtay Dergisi, C.4 S.1- 2, sf.152-168.
- GILMAN, C.B Jonathan, Arnold's Law of Marine Insurance and Average, London 1997.
- GOODACRE, J.Kenneth, Marine Insurance Claims, London 1996.
- GÖĞER, Erdoğan, Deniz Ticareti Hukukundan Doğan Kanunlar İhtilafı, Ankara, 1969.
- KENDER, Rayegân, Deniz Ticareti Hukuku Dersleri, Müşterek Avarya-Çatma- Kurtarma-Yardım, İstanbul, 1979.
- KURU/ASLAN/YILMAZ, Medeni Usul Hukuku, Ankara, 1998.
- LAWNDES&RUDOLF, British Shipping Laws, London 1964.
- MESSELT, Eric, Develeopment of Maritime General Average Adjustment and Its Proposed Contribution to Alternative Dispute Resolution, www.messelt.org/papers/genavg/gepaper.htm
- NOMER, Ergin, Devletler Hususi Hukuku, 9.bası, İstanbul, 1998.
- OĞUZMAN/ÖZ, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul 1995.
- RABE, Dieter, Seehandelsrecht, Fünftes Buch des Handelsgesetzbuches mit Nebenvorschriften und Internationalen Übereinkommen, München, 2000
- ROSE, F.D, General Average: Law&Practice, London, 1997
- SIEG, Karl, Die Dispache: Rechtsgrunallagen, Verfasser, Funktion in Bereich der Versicherungsleistung, VersR 1996, Heft 16.
- TEKİL, Fahiman, Türk Hukukunda Müşterek Avarya, İstanbul, 1965.
- ÜLGENER, Fehmi, Çarter Sözleşmeleri I, İstanbul, 2000.
- ÜLGENER, Fehmi, Konışmento ve Navlun Sözleşmelerindeki Tahkim/Yetki Klozlarının Uygulanmasıyla İlgili Sorunlar, Deniz Hukuku Dergisi, Y.4. S.1-2. sf. 59-81
- ÜSTÜNDAĞ, Saim, Medeni Yargılama Hukuku, İstanbul, 1992.